

نشریه ادبیات پایداری

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال اول، شماره دوم، بهار ۱۳۸۹

مبانی نظری دفاع مقدس در قرآن کریم* (علمی- پژوهشی)

دکتر عباسعلی رستمی نسب

استادیار دانشگاه شهید باهنر کرمان

چکیده

دفاع، مفهومی مقدس، ارزشی و مبتنی بر آفرینش بشر و یکی از ارکان بقا، حفظ نوع و سعادت‌مندی دنیا و آخرت اوست. فهم حقیقی و التزام عملی به آن، سبب امنیت، عدالت و رفاه عمومی می‌شود.

اسلام در مورد دفاع مقدس، برخوردار از نظریه‌ای است که بر دو مبنای توحیدی استوار است: (۱) خواست و مشیت الهی و خارج از اراده‌ی انسان (۲) خواست و مشیت الهی که بر فطرت یعنی آگاهی، اراده و انتخاب انسان مبتنی است. در این مقاله پس از بررسی معنا و مفهوم دفاع مقدس در قرآن کریم و پاره‌ای از اسناد دیگر، به تبیین مبانی نظری آن پرداخته شده است. اهمیت شناختی دفاع برای ایجاد جوامع سالم بیان گردیده است.

واژگان کلیدی

قرآن کریم، مبانی نظری دفاع مقدس، بقاء و سعادت انسان، اراده و انتخاب انسان.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۸/۶/۲۱ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۸۹/۲/۲۵

نشانی پست الکترونیک نویسنده: rostaminasab@mail.uk.ac.ir

۱- مقدمه

در مطالعه‌ی تاریخ زندگی موجودات، دفاع پدیده‌ای بسیار با اهمیت و برجسته شناخته می‌شود. این پدیده در مقابل تهدیدات و خطرهای خارجی ظهور می‌یابد تا موجودات بتوانند از مسیر حرکت و کمال خود باز نمانند و بقای خود را حفظ کنند. هر موجود، در این درگیری‌ها، تضادها و تأثیرات، گاهی غالب و یا مغلوب می‌شود.

مبنای دفاع خمیره و ذاتی هر موجود است و دارای منافع زیادی برای حفظ نوع، شخص و تعمیر دنیا و آخرت شخص است (امام خمینی، ۱۳۷۳، ص ۱۵). چنین دانسته می‌شود که هر موجود بر بقا و ابدی بودن خود صحّه می‌گذارد و نشان می‌دهد صورت دفاع به تناسب آفرینش هر موجودی از دیگری متفاوت است.

هم چنین، در این بررسی دانسته می‌شود که دفاع هر موجود به دلیل مخلوق بودن او محدود است و در مواقعی در مقابل تهدیدات خارجی، مقاومت خود را از دست می‌دهد؛ تسلیم و یا نابود می‌شود. دفاع انسان از حقوق خود، بین موجودات، جنبه‌ی زیستی - معرفتی دارد. دفاع از حقوق فردی و اجتماعی انسان در حالت طبیعی باید براساس عقل و خرد صورت پذیرد. دفاع معرفتی، به همین دلیل از اهمیت خاصی برخوردار و لازم است تمامی انسان‌ها به فهم مشترکی از آن برسند تا در سایه‌ی آن، آزادی، استقلال، عدالت، امنیت تعاون و ... بر جوامع بشری حاکم شود.

امروزه زیادی خواهی انسان‌های سلطه طلب و در قالب نظامی استکباری (آوینی، ۱۳۸۳، ص ۳۶)، بیش از هر چیز دیگر بقای سلامت و پیشرفت همه جانبه‌ی افراد و حکومت‌های ضعیف را تهدید می‌کند. در مواردی دفاع به مرگ هزاران انسان بی‌گناه منجر می‌شود و احقاق حقوق هم برای آن‌ها ایجاد نمی‌شود. گویی حق در نهایت مظلومیت با آخرین اعتراض و دفاع از خود خاموش می‌گردد. حال، این سؤال اساسی مطرح است که آیا سرنوشت حق این است که چنین بروز کند و محو شود؟ یا خیر، حق می‌تواند بر باطل پیروز گردد. دفاع از حقوق ذاتی،

نشان پیروزی و بقا و بالندگی‌های بعدی انسان، آن هم در عالم دیگر است. دفاع، بالذات ارزش و قداست دارد؛ مهم درک و معرفت صحیح از آن است. این معرفت است که به انسان درس مقاومت، صبر و مبارزه می‌دهد؛ برای نمونه یکی از مبارزان جنگ تحمیلی در وصیت‌نامه‌ی خود چنین می‌نویسد: «ما بر آن هستیم که تا جان داریم با مهاجمان بعثی صهیونیست عراق بجنگیم و انتقام و تقاص خون شهدا را از آنان بگیریم. ما تا توان داریم نخواهیم گذاشت اسیر دشمن شویم و افتخار می‌کنیم که در این آزمایش، داخل میدان علم و عمل هستیم» (فهیمی، و مهرآبادی، ج ۲، ۱۳۸۱، ص ۴۹).

یکی دیگر از شهیدان خطاب به مادرش می‌نویسد: «... به جبهه آمدم تا ادای وظیفه کنم و از آب و خاکم دفاع کنم؛ دفاعی مقدس. پای در میدان نبرد می‌گذارم با یاد خدا و عشق خمینی» (همان، ص ۱۲۹). آنچه مهم به نظر می‌آید، این است که دفاع هر موجود از خود به ویژه انسان، معنایی عمیق‌تر و گسترده‌تر از آن چیزی دارد که نزد عوام است. لذا تحقیق درباره‌ی مبانی نظری و اعتقادی آن از دیدگاه آیات و احادیث مکتب اسلام، اهمیت ویژه دارد. این معرفت می‌تواند اساس وحدت و چاره‌یابی همه‌ی انسان‌ها به ویژه مسلمانان به منظور دفاع مشروع و عقلانی در مقابل تجاوزات بیگانگان شود. امام خمینی (ره) در اهمیت قوه‌ی دفاع می‌نویسد: «بدان که قوه‌ی غضبیه یکی از نعم بزرگ الهی است که به واسطه‌ی آن تعمیر دنیا و آخرت شود و با آن حفظ بقای شخص و نوع و نظام عاید گردد و مدخلیت عظیم در تشکیل مدینه‌ی فاضله و نظام جامعه دارد. اگر این قوه‌ی شریفه در حیوان نبود، از ناملایمات طبیعت دفاع نمی‌کرد و دستخوش زوال و اضمحلال می‌گردید و اگر در انسان نبود، علاوه بر این، از بسیاری کمالات و ترقیات باز می‌ماند. بلکه حد تفریط و نقص از حال اعتدال نیز از مذام اخلاق و نقایص ملکات شمرده شود که بر آن مفاصده بسیار و معایبی بشمار مترتب گردد؛ از قبیل ترس، ضعف، سستی، تنبلی، کم‌صبری و قلت ثبات - در مواردی که لازم است - و راحت‌طلبی، خمودی و زیر بار ظلم رفتن، انظلام و رضایت به رذایل و فضایح که پیش‌آید برای خود یا عایله اش و بی‌غیرتی و کم

همتی. خدای تعالی در صفت مؤمنین فرماید: «أَشِدَّاءَ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءَ بَيْنَهُمْ» (موسوی خمینی، ۱۳۷۳، ص ۱۳۴). این مقاله با توجه به اهمیت موضوع به تبیین مبانی نظری دفاع به لحاظ معنایی در ابعاد متعدد می پردازد و هدف آن شرح موضوع و ایجاد وحدت نظر در مورد آن است.

۲- معنای دفاع

در منجد الطلاب (۱۳۶۴، ص ۱۵۹) «دفع» به معنای دور کردن، و دَفَعَ به معنای دفاع کردن، دَافَعُهُ عَنِ حَقِّهِ به معنای از حقی محروم کردن، اسْتَدْفَعَهُ اللهُ الشَّرَّ از خدا دفع شر خواست، آمده است.

در قاموس قرآن (۱۳۵۲، ص ۳۵۰) دفع به معنای دادن، کنار کردن، حمایت کردن ذکر شده است.

دفع چون با «الی» متعدی شود، به معنی دادن است مثل «فَأَدْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ...» (سوره نساء، آیه ۶) و چون با «عن» متعدی می شود، معنای حمایت و یاری دهد؛ مانند «إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا» (سوره حج، آیه ۳۸) و چون بنفسه متعدی شود، به معنای کنار و دور کردن آید؛ مثل «ادْفَعْ بِأَلْتِي هِيَ أَحْسَنُ السِّيْتَةِ» (مؤمنون، آیه ۹۶) سیئه مفعول «ادْفَعْ» است.

در المعجم الفهرس (۱۳۷۴، ص ۳۳۰) در هشت سوره قرآن کریم، مشتقات دفع (دَفَعْتُمْ، أَدْفَعُ، ادْفَعُوا، يدافع، دَفَعُ، دَافِعٌ) آمده است که دلالت بر مفهوم، انواع، اهمیت، روش و مبانی نظری دفاع دارد که در ادامه توضیحی درباره‌ی آن می آید.

در فرهنگ دهخدا (۱۳۷۳، ص ۹۶۲۲) «دفع» به معنای دور کردن آمده است: «دَفَاع: سخت دفع کننده، دَفَاع دور کردن از کسی. دور کردن. دفع کردن از کسی، ممانعه کردن حق کسی را، یاوری کردن و حمایت کردن کسی را، دفاع به معنی اخص و آن چنین است که مدعی علیه، حقوق مدعی را انکار کند (فرهنگ حقوقی). دفاع به معنی اعم و آن دو فرد دارد: ۱- ایراد و آن چنین است که مدعی علیه، ادعای مدعی را ماهیتاً نفی نکند، بلکه آن را به نحوی که ایراد

شده است، صالح برای جواب دادن نداند. ۲- دفاع به معنی اخص (از فرهنگ حقوقی) دفاع مشروع، کسی که مورد تعرض قرار گیرد، اساساً باید به قوای دولتی متوسل شود، ولی در مواقع ضرورت (نداشتن وقت) می‌تواند به قوای شخصی از خود و دیگری و عرض خود و مال خود با رعایت شرایط خاص دفاع نماید. این دفاع را اصطلاحاً دفاع مشروع گویند و آن را شرایطی است. برای آگاهی از مصادیق دفاع، به فرهنگ حقوقی و به مواد ۴۱، ۱۸۴، ۱۸۶، ۱۸۷ قانون مجازات عمومی در ایران مراجعه شود. در مجموع می‌توان نتیجه گرفت که دفاع به معنای دور کردن خطر از کسی و یا از خود به گونه‌ای مطلوب است.

۳- معنا و مفهوم دفاع در قرآن کریم

دفاع در قرآن کریم مفهومی عمیق و گسترده دارد. در مورد کمال و تعالی یافتن انسان، دو نوع دفاع شناخته می‌شود:

۱-۳- دفاع خداوند از انسان مؤمن، به گونه‌ای که در قرآن کریم

آمده است

(۱) «إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا، إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ» (سوره‌ی حج، آیه‌ی ۳۸).

خداوند مؤمنان را از شر و مکر دشمن نگاه می‌دارد که خداوند هرگز خیانت کار و ناسپاس را دوست ندارد.

(۲) «وَلَوْ لَا دَفَعُ اللَّهُ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ...» (سوره‌ی بقره، آیه‌ی ۲۵).

«اگر خداوند بعضی از مردم را در مقابل بعضی دیگر بر نمی‌انگیخت، فساد روی زمین را فرا می‌گرفت.»

(۳) «الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْ لَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهْدَمَتِ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدٌ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا» (سوره‌ی حج، آیه‌ی ۴۰).

«آن مؤمنانی که به ناحق از خانه هاشان بیرون رانده شدند، مسببی نداشت و جز اینکه گفتند پروردگار ما خداست و اگر خدا رخصت جنگ ندهد و دفع بعضی از مردم با بعضی دیگر نکند، همانا صومعه‌ها و دیر و کنش‌ها و مساجد که در آن‌ها نماز و ذکر خدا زیاد می‌شود، همه خراب و ویران می‌شد.»

۲-۳- دفاع انسان از خود و دیگران

دفاع انسان از خود و دیگران براساس وسعت و توانایی او صورت می‌پذیرد و موجب بقا و کمال انسان می‌شود. دفاع انسان شامل تمامی مسئولیت‌هایی می‌شود که انسان قادر به فهم و اجرای آن‌ها است. لازم است که ابتدا نسبت به آن‌ها معرفت یابد و سپس، در وضعیت مناسب و خاص خودشان انجام دهد که به نمونه‌هایی از آن‌ها اشاره می‌شود:

(۱) «ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةِ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ» (سوره‌ی مؤمنون، آیه‌ی ۹۶).

«سخن بد آنان را به هر چه نیکوتر در می‌آید، دفع کن [پاسخ گو]. ما به سخن آنان آگاه‌تریم.»

(۲) «فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا» (سوره‌ی نساء، آیه‌ی ۶).

«چون اموالشان را تسلیمشان کردید، کسانی را بر آنان شهادت گیرید و خدا برای حساب کشیدن کافی است.»

با توجه به این آیات، دفاع مفهومی اعم از دفاع از انسان‌ها دارد. هر چند دفاع انسان از ارزش‌ها در جهت بقا و تعالی او صورت می‌گیرد، دفاع انسانی برای بقای سعادت و کمال او کافی نیست؛ دفاعی ناقص است. لذا دفاع از ارزش‌ها و حفظ آن‌ها و پیشرفت و دستیابی انسان به هدف غایی آفرینش به دفاع الهی منوط است. در مجموع دو نوع دفاع وجود دارد که به آن اشاره شد. در کل می‌توان گفت که دفاع پدیده‌ای الهی است و مبتنی بر خواست خداوند صورت می‌پذیرد. عوامل اجرایی این دفاع، ذات باری تعالی و انسان عبد خداوند است؛ یعنی

دفاعی که انسان نسبت به خود و دیگران انجام می‌دهد، باید به اذن پروردگار و در صراط مستقیم باشد.

نمونه‌هایی از دفاع که به اذن خداوند صورت می‌پذیرد. به این آیات مستند است:

الف) «وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُوا كَافَّةً فَلَوْ لَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ» (سوره‌ی توبه، آیه‌ی ۱۲۲).

«مؤمنان وظیفه ندارند که همه رهسپار میدان‌های نبرد شوند و از دست‌یابی به دانش باز مانند. پس چرا از هر فرقه‌ای، گروهی نزد پیامبر نمی‌روند تا دانش دین بیاموزند و هنگامی که به سوی قومشان باز گشتند، آنان را از مخالفت با احکام الهی هشدار دهند؛ باشد که آنان بترسند.»

ب) «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ» (سوره‌ی توبه، آیه‌ی ۱۲۳).

«ای کسانی که ایمان آورده‌اید، با کافرانی که همجوار شما هستند، پیکار کنید و باید در شما صلابت و سرسختی بیابند و بدانید که خدا با تقوا پیشگان است و آنان را یاری می‌کند.»

ج) «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ...» (سوره‌ی مائده، آیه‌ی ۱۰۴).

«ای کسانی که ایمان آورده‌اید، مراقب خویش باشید؛ مبادا پس از اینکه راه یافتید، کسانی که گمراه شده‌اند، به شما زیانی برسانند...»

خلاصه اینکه دفاع حقی فطری و امری الهی است که به وسیله‌ی ذات باری تعالی انجام می‌گیرد. دفاع انسانی هم مطابق با فرمان و نواهی او عینیت می‌یابد. نتیجه‌ی این دفاع، رضایت انسان از خود و رضایت خداوند از اوست.

در کل دفاع به معنای عمل به این آیه‌ی کریمه است:

«يا ايها الذين آمنوا اطيعوا الله و اطيعوا الرسول و اولى الامر منكم فان تنازعتم في شئ فردوه الى الله و الرسول ان كنتم تومنون بالله و اليوم الآخر ذلك خير و احسن تاويلاً» (سوره نساء، آیه ۵۹).

«ای کسانی که ایمان آورده‌اید، از خدا اطاعت کنید و از پیامبر و کسانی که امر شما را در اختیار دارند و از خودتان هستند، پیروی کنید؛ پس اگر به خدا و روز قیامت ایمان دارید، چنانچه در امری از امور دین اختلاف کردید، آن را به خدا و پیامبر ارجاع دهید؛ این کار برای شما بهتر و فرجامش نیکوتر است.»

بنابراین دفاع مبتنی بر اوامر خداوند و پیامبر و اوصیای او صورت می‌پذیرد. رزمندگان اسلام، در هشت سال دفاع مقدس، براساس رهنمودهای ولی و رهبر مسلمین یعنی امام خمینی (ره) که مطیع خدا و رسول و ائمه‌ی اطهار (ع) بوده، عمل می‌کردند. عبارات زیر از شهیدان، گویای این است که آنان براساس این آیه‌ی کریمه عمل می‌کردند:

«سرپرست واقعی، اول خدا، دوم خدا، سوم خدا، آخر هم خدا.»

«اگر شهید شدم، کنارم قرآن بگذارید.»

«همگی سعی کنند به معرفت الهی برسند.»

«به جبهه روی آورید، این جواب که من درس داشتم، مورد قبول خدا، پیامبر (ص) و ائمه‌ی اطهار (ع) نیست» (همان، ص ۲۰۴ و ۲۰۰).
با توجه به مطالب یاد شده می‌توان مبانی نظری دفاع را به قرار زیر بیان کرد.

۴- مبانی نظری دفاع

با توجه به معنای لغوی دفاع، مبانی نظری و اعتقادی دفاع دو اساس دارد که در کل یک منشأ بیشتر ندارد. در حالت اول می‌توان مبانی دفاع را اوامر و نواهی خداوند و گرایش‌های فطری انسان از جمله حق طلبی و خیرخواهی او دانست. در این صورت، دفاع به دلیل حفظ مجموعه‌ی حقوق انسانی و در راستای کمال او تعریف می‌شود و یکی از عوامل اساسی سعادت‌مندی انسان است.

در حالت دوم می‌توان مبانی نظری دفاع را اعتقاد به توحید ذاتی و افعالی دانست.

در این صورت، دفاع ذات باری تعالی در حفظ ارزش‌های انسانی و ایجاد زمینه‌های مناسب برای تعالی انسان در صراط مستقیم و به کار آمدن گرایش‌های مقدّس فطری انسان به اذن پروردگار در همان راه، منشأ توحیدی و یگانگی می‌یابد و دو امر مستقل از یکدیگر شناخته نمی‌شود؛ بلکه یک ذات دارد و در اجرا به صورت‌های گوناگون جلوه می‌یابد که این مشیت هم بنابر آفرینش انسان و تعداد آنان قطعی و صورتهای دیگر آن محال ذاتی است. آنچه انسان به عقل ناقص و در حال رشد خود می‌داند، این است که دفاع از حقوق و ارزش‌های انسانی (و یا انسان‌های مؤمن به خدا و عمل‌کننده به فرمان‌های او)، آن هم در جایی که انسان‌های مؤمن قادر به دفع شر و خطر از خود نباشند، به امر او که خارج از قدرت و استعداد انسان است، دفع خطر و فساد می‌شود و در جایی که انسان قادر است تا خود براساس هدایت‌های الهی دفع تهدیدات کند، مسئولیت بر عهده‌ی خود اوست. به طور کلی مبانی نظری دفاع در «ایاک نعبد و ایاک نستعین» درک و فهم می‌شود. تفکر و تأمل در آن از جهتی مبنا یکی است و از جهتی دوتاست. بهتر است که مبنای نظری دفاع، مشیت و خواست خداوند خالق و مدبر نسبت به حقوق انسان و رعایت آن لحاظ شود. حال این سؤال مطرح است که در مورد دفاع، خواست‌های خداوند چیست. این خواست‌ها می‌تواند موضوعهای دفاع باشد.

۵- موضوع‌های دفاع

با اندیشیدن در آیات یاد شده در این مقاله به نظر می‌رسد که موضوع‌های دفاع به دو بخش تقسیم می‌شود:

الف- شناخت، حفظ و توسعه‌ی ارزش‌های مربوط به سعادت دنیوی و اخروی انسان.

ب- شناخت ضد ارزش‌ها و دور کردن آن‌ها از خود و دیگران و اینکه ارزش‌ها و ضد ارزش‌ها کدام است؟ تا دفاع در مورد آنها صورت گیرد؛ پس باید منابع را شناخت.

منبع اصلی شناخت ارزش‌ها از ضد ارزش‌ها قرآن کریم است که خود منطق دفاع در ابعاد گوناگون است. بقیه‌ی منابع، تفسیری از آن است؛ از جمله: احادیث و روایات، تحلیل‌ها و تفسیرها و استنباط‌ها.

ارزش‌ها در برگیرنده‌ی مجموعه‌ی حقوق بشر است که ابعاد مختلفی را شامل می‌شود. ائمه‌ی اطهار (ع) با توجه به قرآن کریم مباحث مختلفی را در مورد ارزش‌ها بیان کرده و به دفاع از آن‌ها پرداخته‌اند که آن‌ها را می‌توان در «نهج الفصاحه»، «نهج البلاغه»، «صحیفه‌ی سجادیه»، «رسالة الحقوق»، «توحید مفضل» و سایر کتاب‌هایی جستجو کرد که درباره‌ی سیره و سنّت پیامبر (ص) و اهل بیت اوست؛ از جمله، کتاب‌های «تحف العقول»، «ثواب الاعمال و عقاب الاعمال» و ده‌ها کتاب ارزشمند دیگر و نیز آثار مربوط به هشت سال دفاع مقدس از جمله مجموعه‌ی عوامل معنوی و فرهنگی دفاع مقدس (محمدرضا سنگری و مهندس عبداللّهی، ۱۳۸۰) نمونه‌ای از این منابع است.

ادبیات پس از اسلام در ایران، که محتوای بیشتر آن‌ها گویای ارزش‌های الهی و دفاع از این ارزش‌ها است؛ اشعار حافظ، سعدی، مولانا و ... ترجمانی از این واقعیت‌هاست. شاعران و اندیشمندان ایرانی، ادبیات مقاومت را به گونه‌ای بسیار شایسته و در ابعاد مختلف و براساس مبانی نظری دین مبین اسلام به نظم و نثر در آورده‌اند و جای تحقیق و پژوهش را به کمال فراهم کرده‌اند.

در ادبیات ما والاترین ارزش‌ها توحید و به تبع آن، نبوت، ولایت، معاد و عدالت است. حقوق بشر در فضای کلی و حاکم بر این ارزش‌ها بر زندگی انسان شناخته می‌شود. رسالة الحقوق امام سجاد که دربرگیرنده‌ی پنجاه حق انسان می‌باشد، بر مبانی اعتقادی همین ارزش‌ها بنا شده است (سپهری، ۱۳۷۵، ص ۲۸)، «اصول کافی»، (شیخ کلینی رازی با ترجمه و شرح سید جواد مصطفوی، ۱۳۴۸) و بحر المعارف (عبدالصمد همدانی، ترجمه‌ی حسین استاد ولی، ۱۳۷۳) نمونه‌هایی از

آثار ارزشمند دیگری در این زمینه است؛ لذا مبنای اصلی دفاع انسان از حقوق ذاتی خود، فهم و عمل به دستور خداوند و پیروی از رهنمودهای پیامبران و اوصیای آنان است. نقطه‌ی مقابل این تفکر، شرک و کفر و دنیا‌گرایی است که در قرآن کریم و سایر کتاب‌های تفسیری به کمال از آن سخن به میان آمده است. کتاب‌های «اسرار آل محمد» (۱۳۸۵)، «عیون الاخبار» (شیخ صدوق، ترجمه‌ی حمید رضا مشفید و علی اکبر غفاری ۱۳۷۳) نمونه‌هایی از بیان تفکر توحیدی در مقابل اندیشه‌های دنیا‌گرایی است.

آشنایی با این منابع، معرفت لازم نسبت به مبانی نظری دفاع و ارزش‌های مربوط به آن را در فرد به وجود می‌آورد. هم‌چنین ورود آن‌ها را به زندگی امکان‌پذیر می‌سازد. تمام مصایبی که انسان‌های گذشته و امروز در زندگی خصوصی و اجتماعیشان دارند، ناشی از نشناختن این منابع نظری و ابعاد آن است. امید است بازنگری لازم در مبانی اعتقادی خود نسبت به عالم و آدم به وجود آید و با پیروی از دستور خداوند خالق و مدبر، زندگی سعادت‌مندانه تجربه شود و از تجاوزهای مربوط به حقوق انسان‌ها جلوگیری شود و هر فرد در جایگاه ارزشی خویش، مشمول طاعت و بندگی خداوند قرار گیرد.

۶- نتیجه‌گیری

با توجه به آنچه ذکر شد، در خصوص مبانی نظری دفاع مطالب زیر استنباط می‌شود:

- ۱- دفاع، حکم الهی و در راستای حقوق فطری انسان و تحقق کمالات او صورت می‌پذیرد.
- ۲- دفاع پس از معرفت نسبت به حقوق انسان و چگونگی آن، مشروع، معقول و قابل اجرا است.
- ۳- دفع خطرها و تهدیدات دشمن مبتنی بر خودسازی از جمله دانایی، صبر و مقاومت سرسختانه به دست می‌آید که باید به بهترین صورت ممکن عملی شود.

- ۴- هدف دفاع، ریشه کن کردن فساد اجتماعی و هموار کردن راه‌های پیشرفت انسان‌ها به سوی معبود خویش است.
  - ۵- موضوع‌های دفاع، اجرای تعهدات فطری و قراردادی مشروع و معقول است که انسان را به اجرای آن‌ها ملزم می‌سازد.
  - ۶- دفاع در راستای سعادت دنیوی و اخروی انسان انجام می‌گیرد.
  - ۷- آنجا که انسان مؤمن قادر به دفاع از حقوق طبیعی و الهی خود نیست، خداوند خالق و مدبر، خطر متجاوز را دفع می‌کند.
- بنابراین، انسان در وضعیتی که حقوق طبیعی او، مثل خانه و محل ذکر خدا و ... مورد تجاوز دشمن قرار می‌گیرد، لازم است که او طبق شرایط لازم به دفاع برخیزد و دفع شر کند تا بدین طریق از کفر و شرک و گسترش فساد در جوامع بشری جلوگیری به عمل آید. دفاع به دو صورت انجام می‌پذیرد: ۱) آگاهی دادن به دیگران نسبت به حقایق ۲) مبارزه با دشمنان و شناخت و اجرای حدود الهی. البته این دفاع با توجه به مسئولیت و وظیفه‌ی دفاع کننده و وضعیت و موقعیت تهدید کننده، صورت می‌پذیرد. دفاع از حق، امری الهی است که در مواردی از جانب ذات باری تعالی انجام می‌شود و در مواردی هم به وسیله‌ی خود انسان مؤمن صورت می‌پذیرد؛ لذا شناخت موقعیت دفاع و عمل به آن به منظور حفظ ارزش‌ها و تعالی یابی زندگی بشری از وظایف الهی انسان و حقوق طبیعی و مشروع اوست. لازم است زمینه‌های نقد اندیشه‌ها و درک حقایق و دفاع از آن‌ها برای تمامی مردم فراهم آید و اتحاد مردم برای حاکمیت حقایق بر زندگی بشری جلوه کند.

کتابنامه

- ۱- قرآن کریم.
- ۲- نهج البلاغه، ترجمه‌ی دشتی، علی اکبر، ۱۳، قم، انتشارات.
- ۳- آوینی، مرتضی، ۱۳۷۸، آغازی بر یک پایان، تهران، نشر ساقی.
- ۴- ابو محمد الحسن بن علی بن حسین بن شعبه الحرائی، تحف العقول عن آل رسول، ترجمه‌ی احمد جنتی، ۱۳۶۷، تهران، انتشارات امیرکبیر.
- ۵- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه. ۱۳۷۲، انتشارات دانشگاه تهران.

نشریه‌ی ادبیات پایداری / ۱۰۷

- ۶- سپهری محمد، **ترجمه و شرح رساله الحقوق امام سجاد (ع)**، ۱۳۷۵، قم، انتشارات دارالعلم.
- ۷- سلیم بن قیس هلالی، **اسرار آل محمد**، ۱۳۸۵، انتشارات دل ما، قم.
- ۸- سنگری، محمدرضا و مهدی عبداللہی، **عوامل معنوی و فرهنگی دفاع مقدس**، چاپ اول، ۱۳۸۰، قم، جلد ۱ تا ۷، ۱۳۸۰، مرکز تحقیقات اسلامی.
- ۹- صدوق، **ثواب الاعمال و عقاب الاعمال**، ترجمه‌ی حسن زاده، صادق، ۱۳۸۴، قم، نشر فکر آوران.
- ۱۰- **عیون اخبار الرضا**، ترجمه‌ی مستفید، حمید رضا و غفاری، علی اکبر، ۱۳۸۴، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- ۱۱- فهیمی، سید مهدی و مهرآبادی، محسن، ۱۳۸۱، تهران، **شهادت نامه**، جلد دوم، انتشارات سروش.
- ۱۲- قرشی، سید علی اکبر، ۱۳۵۲، تهران، قاموس قرآن، **دارالکتب الاسلامیه**.
- ۱۳- کلینی رازی، **اصول کافی**، ترجمه‌ی مصطفوی سید جواد، ۱۳۴۸، تهران، دفتر نشر فرهنگ اهل بیت (ع).
- ۱۴- **منجد الطلاب**، ترجمه‌ی بندر ریگی، محمد، ۱۳۶۴، تهران، شرکت افست «سهامی عام».
- ۱۵- **المعجم المفهرس**.
- ۱۶- موسوی خمینی، **چهل حدیث**، ۱۳۷۳، موسسه و نشر آثار امام خمینی (ه) قم.
- ۱۷- همدانی عبدالصمد، **بحر المعارف**، جلد ۱، ۲، ۳، ترجمه‌ی استاد ولی، حسین، ۱۳۷۳، تهران، انتشارات حکمت.